

Бисенғали З.-Ғ. Қ.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ф. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zinolgabden@hotmail.com

«ӘУЕЗОВТАНУ» ЖӘНЕ УАҚЫТ ӨРНЕКТЕРІ

Биылғы 2018 жылғы М.О. Әуезов күндеріне орай әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде жазушы шығармашылығына арналған ғылыми кездесулер, дөңгелек үстелдегі бас қосулар ұйымдастырылды.

Еліміздің басқа оқу орындарында да жазушы күндерінің құрметіне орайластырылған осындай іс-шаралар өткізілуде.

Шын мәнісінде, жазушы ұрпақтан-ұрпаққа рухани азық болып жалғасатын дара ой даналығын сөз маржандарымен тізген көркем шығармалар қалдырды.

Біздің ендігі міндетіміз – сол өлшеусіз байлықты бағалай білу, қадіріне жету. Осы орайда, «Біз Әуезовті жеткілікті дәрежеде танып-біле алдық па?», «Әуезовтану ғылымының бүгінгі бағыт-бағдары, жай-күйі қандай, жетістіктері қаншалықты, олқы тұстары неде?» деген мәселелер әркез оқырмандар алдында тұратыны сөзсіз.

Төмендегі мақалада осы сұрақтар төңірегіндегі өзекті ойлар қозғалады.

Түйін сөздер: М.О. Әуезов, жазушы шығармашылығы, рухани азық, дара ой даналығы, сөз маржандары, өлшеусіз байлық, Әуезовтану ғылымы.

Bisengali Z.-G. K.,

DSc, Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zinolgabden@hotmail.com

Auezov science and what is the current state, trends

In the current, 2018, in the framework of the days of M.O.Auezov at the Al-Farabi Kazakh National University held scientific meetings and round tables devoted to the work of the writer.

Similar events are held in other educational institutions of the country.

Indeed, in his skillfully written works of art, the author left a unique wisdom that will serve as spiritual food for future generations.

Our duty is to appreciate this treasure and protect it. In this regard, «Did we know Auezov adequately?», «What is the current state, trends, advantages and disadvantages of Auezov science?» – undoubtedly these questions will always worry the readers.

The following article focuses on the key points of these questions.

Key words: M.Auezov, round tables devoted to the work of the writer., spiritual food for future, unique wisdom, undoubtedly these questions, in this regard

Бисенғали З.-Ғ.К.,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zinolgabden@hotmail.com

«Ауэзовведение» и узоры времени

В текущем, 2018 году, в рамках дней М.О. Ауэзова в Казахском национальном университете им. аль-Фараби состоялись научные встречи и круглые столы, посвященные творчеству писателя.

Подобные мероприятия проводятся и в других учебных заведениях страны.

Действительно, в своих искусно написанных художественных произведениях автор оставил уникальную мудрость, которая будет служить духовной пищей для будущих поколений.

Наш долг – оценить по достоинству это сокровище и беречь его. «Познали ли мы Ауэзова в полной мере?», «Каково нынешнее состояние, тенденции, достижения и недостатки Ауэзововедения?» – несомненно эти вопросы всегда будут волновать читателей.

В следующей статье затрагиваются актуальные проблемы по этим вопросам.

Ключевые слова: М. Ауэзов, творчество писателя, духовная пища, уникальная мудрость, искусно написанное художественное произведение, ауэзововедение.

Кіріспе

Мұхтар Әуезов 1960 жылғы қыркүйектің соңғы күндерінде, сол жылдарда дәстүрлі түрде «Әуезов апталығы» ретінде айтыла бастаған, жастармен кездесуге келді. Бүгінгі Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің студенттерімен. Осы күн содан бері университетте «Әуезов күндері» тәрізді аталып келеді.

Биыл, 2018 жылғы, «Әуезов күндеріне» орай Ұлы жазушы шығармашылығына арналған ғылыми конференциялар мен түрлі кездесулер біздің университетте жаңа форматта, «Online» үлгісінде де ұйымдастырылды. Бұған шетелдек профессорлар мен ғыл.докторы, Ж.К. Орозобекова (Қырғызстан республикасы), I Мольнар Ангелина (Венгрия; PhD), Насие Илдиз (Түркия) ғалымдары қатысып М. Әуезовтану мәселелері бойынша өз елдеріндегі қазіргі зерттеулерді айтты. (Қараңыз: «Әуезов және әлем әдебиеті» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция бағдарласасы.) Сол тәрізді біздің Қазақстандық проф. ғалымдарда осы жайларға байланысты пікірлерін білдірді. Мәселен, Г.Қ. Садинова мен Б.Т. Бораш (Ақтөбеден); Н. Нүрпейісов (Шымкенттен); Р. Тұрысбек (Астанадан); Д. Ысқақ, Т. Тебегенов, А. Исмақова, Г. Пірәлева, Ж. Дәдебаев, З. Сейітжанов, Т. Есембеков, З. Бисенғали (Алматыдан т.б қатысты).

Еліміздің басқа оқу орындарында да жазушы тойының құрметіне орайластырылған іс-шаралар өткізілуде.

М.О. Әуезов ұрпақтан-ұрпаққа рухани азық болып жалғасатын ой құдіретін, парасат даналығын, көркем шығарма көркіне айналған сөз маржанларын қалдырды. Оның қасиетті қаламынан туған көсемсөздер мен әңгімелер, повестер мен романдар – дара пішімде жасалған асыл туындылардың алуан түр-үлілері әлем халықтарының назарына ілінді. Көркем әдебиет пен өнерге ерекше ықыласты зиялы қауым өкілдері қазақ қаламгері туралы жаңа мәліметтермен таныса бастады, көркем шығармаларын аударып, жүйелі зерттеулер жүргізуде.

Біздің ендігі міндетіміз – осы рухани казнамызды, кезінде кенес үкіметінің ресми иде-

ологиясы мүмкіндік бермеген шығармаларды жан-жақты зерттеп, талдап, ғылыми негізді шынайы бағалау. Ұлы жазушы туындыларының тереңіндегі ірі ойларды әлем әдебиетнің қазынасына қосу. Осы орайда, «Біз Әуезовті жеткілікті дәрежеде танып-біле алдық па?», «Әуезовтану ғылымының бүгінгі бағыт-бағдары, жай-күйі қандай, жетістіктері қаншалықты, олқы тұстары неде?» деген мәселелерге жауап күтер оқырмандар сауалдарына жауап қажет. Бірақ, бұл жауаптарды тек қана Қазақстандықтардан күту бүгінгі оқырманды қанағаттандырмасы анық.

М. Әуезовтің 90 жылдық мерейтойындағы Олжас Сүлейменовтің, қазақ елінің көрнекті ақынының, мына сөздері қатысушыларды әртүрлі ойларға қалдырған еді. «...М. Әуезов өзінің 60 жасқа толуын 1957 жылы атап өтті, Ленин орденімен наградталды, өзі жайында соншалықта ресми түрде айтылған ағыл-тегіл мақтау сөздерін тұңғыш рет естіді. Бұл М. Әуезовтің мерейін тасытқан және қысылтқан сәт болды...

...Жетпіс жасқа толуын атап өтуге өзі қатыса алмады. Ал жазушының еңбегі мен талантын бағалаған баяндамаларда «аса көрнекті жазушы» деген анықтауыштан төмен теңеу айтылған жоқ.

Сексен жасқа толарында ол ұлы жазушы деп атанды.

Абайдан кейін тұңғыш рет осылай деп аталды.

Ал биылғы дата қарсаңында теңеулер сарыны едәуір төмендеп кетті. Бұл өзгерісте творчествоға неғұрлым әділ баға беру көрініс тапқан жоқ па-екен?

...Алайда. Әуезовке халықтың көзқарасы ендігі жерде қайсы бір анықтауыштарға байланысты болмайды.» (Suleimenov, 1987)

Негізгі бағыт қолданылған тәсілдер

М. Әуезовтану ғылымы – қазақ әдебиетінің ішінде өзіндік айрықша орны, аса маңызы бар ілімдердің біріне айналды. Қаламгер шығармашылығын зерттеу ешқашан тоқтаған емес.

Бірақ осы сала бойынша соңғы жылдарда соны өзгерістер, тың дүниелер

көп деп айту қиын. Жоқ деуге де болмас. Біз әлі сол «М. Әуезов мынаны жазды, ананы жазды» – дегеннен аса алмай келеміз. Шығармалары туралы әңгіме қозғалса, көбінесе «Абай жолына» жармасамыз. «Абай жолы» несімен әлем халықтарының назарын аударып отыр?» деген сұраққа замана талабына сай ғылыми негізді жауап бере алған жоқпыз.

Мына мақалада осы сұрақтарға жауаптардың түрлі бағыттары және қаламгерлер қолданған әдіс-тәсілдерге жаңа пікір айтылады:

1. Өткен жылдармен салыстыра қарастыратын болсақ, биыл М. Әуезов шығармашылығына деген көзқарас біршама ауқымдана түсті. Бұл, бір жағынан, жазушының 120 жылдық мерейтойына байланысты көрінді. Бірақ, жаңа мәселер де алға шықты,

2. Мұхтар Әуезов туралы зерттеулер бұрыннан-ақ мерейтойларына байланыты жүргізіліп, үлкенді-кішілі еңбектер жазылды. Бірақ солардың ішінде осы ғылымға айтарлықтай үлес болып қосылған дүниелер аздау. Әуезовтану ғылымына соңғы уақытта біршама жаңалық қосқан бірер ғана еңбектерді айтуға болады. Алдымен Ұлы қаламгер шығармаларының 50 томдығын айтамыз. Азды-көпті кателері мен әттеңайларды былай қойғанда, қазақ әдебиеттануы үшін аса бағалы қазына осы.

3. Әуезовтану жаңа сатыға өту қарсаңында тұр. Енді қаламгерге қатысты барша шығармаларды ескі газеттер мен мұрағаттардың іздеуден құтылды. Алайда алдымызда тұрған сауалдар да жеткілікті.

4. М. Әуезовтің «Абай жолы» эпопедиясын орыс тіліне аударудың біршама тарихы бар. Романды аудару 1938 жылғы «Татьянаның қырдағы әні» деп аталатын үзіндіден басталады деген пікір қоғамдық санада әбден орныққан. Бірақ, мұның ескерілмей келген шындықтары да бар.

5. Романды 1939 жылы орыс тіліне тәржімалай бастаған Ғ. Шарипованың есімін, аудармашылық еңбегін көптің бірі біле бермейді. Мақалада осы авторға қатысты біраз мәліметтер көрсетіледі.

6. «Абай жолының» соңғы аудармасын көрнекті қаламгер А. Кимнің жасағанын білеміз. Бірақ, тым еркіндеу тәржімалағаны байқалады.

7. Н. Анастасьевтің Әуезовке қатысты зерттеуінің шындыққа жақындайтын және болжауға сүйенетін тұстары да баршылық т.б.

Әуезовтануға қосылып жатқан жаңалықтар тәрізді осы бағыттағы ізденістер туралы жаңа

мәліметтерге мақала авторы тарапынан жаңа ой-пікірлер айтылады.

Біздің университет соңғы 20 жыл көлемінде дәстүрлі түрде «М. Әуезов және әлем әдебиеті» деген арнайы халықаралық конференция өткізіп жүр. Мұндағы мақсат – Мұхтар Омарханұлының бүкіл шығармашылығын әлем әдебиетінің аясында қарастыру. Меніңше, қазіргі уақытта Әуезовтану ғылымының ұстанатын негізгі бағыттарының бірі де осы болуы тиіс. Бірақ, осы тақырыпта (сериямен) шығып жатқан жинақтарды жылдар ретін сақтап, қатар қатар жариялағанда дұрыс болар еді.

Әуезов әлемі сан қырлы ғой. Осы тұрғыдан алғанда, қоғамдық назардан тыс қалып ескерілмей, тексерілмей жатқан басқа да көркемдік-идеялық мәселелер осы жинақтардың кейбір сандарында кездеседі.

Оларды әрі қарай тереңдей тексеру, зерттеу қажет-ақ. Бұл тақырып – М. Әуезов шығармашылығы және Әуезовтану, – жүрдім-бардым қарауды, асығыс ат-үсті талдауды көтермейді. Мәселен, «Абай жолы» роман эпопеясын орысшаға алғаш айдарып үзінділерін жариялай бастаған Ғ. Шарипова туралы біз не білеміз. Ол туралы тиісті мәліметтер мәлімет Қазақстан. Ұлттық энциклопедияның 10 томына еңбей қалған. Бірақ, Ескі «Қазақ совет энциклопедияда» сақталған. (Үсқақов В. 1978:185) Қазақ еліне еңбегі сіңген аудармашы туралы маңызды мәліметтердің не себептен алынып тасталғаны түсініксіз. Қараңыз: Ғайша Әбділхамит қызы Шарипова С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, С. Мұқанов, М. Әуезов шығармаларын орыс тіліне алғаш аударған тәжірибелі аудармашы болатын. Көріп отырғанымыздай классиктерімізді аударған (Literatura..., 1939. 4)

«Литература и искусство Казахстана» (Орган союза советских писателей и управления по делам искусств) журналының бірнеше сандарында Ғ. Шарипова «Абай» романының бірінші томының үзінділерін 1939 жылғы №5, 4-18 бб.; №6, 4-20 бб.; №7, 46-64 бб.; №8-9, 4-16 бб. сандарында жариялаған. (Literatura, 1939). Салыстыра қарағанда қаламгер шығармаларының мәтінін қаз-қалпында біршіма шебер аударғаны байқалады.

«Абай жолының» соңғы аудармасын көрнекті қаламгер А. Кимнің жасағанын білеміз. Бірақ, тым еркіндеу тәржімалағаны байқалады. Мәселен, «Үш күндік жолдың бүгінгі, соңғы күніне шәкірт бала барын салды.» деген алғашқы сөйлемді өзгертіп оқудан туған жерге асығып келе жатқан Абайдың ұлы қаламгердің

мәтініндерінде жоқ ой-сезімдерді қосып үш жолға созылған сөйлемдерге көшірген.

Анатолий Ким қазақша білмейді. Сондықтан бұл нұсқаны да «мінсіз» деп айту қиын. Қалай болғанда да, бәрібір, аударманың аты – аударма. Оның түпнұсқамен тең болуы мүмкін емес. Бірақ А. Кимнің алдында жолма-жол аударма ғана емес, «Абай жолының» бүгінгі күнге дейінгі талай аудармалары жатты ғой. Сол себепті де, алдыңғыларынан жақсы болуы керек емес пе, деп ойлауға негіз бар. Осы орайда, М. Әуезовтің басқа шығармаларын аударғанда да айрықша көңіл бөлген жөн. Әуезовтің ғылыми-зерттеу еңбектері, публицистикалық шығармалары Әуезов дүниетанымының бір арнасы ретінде қарастырылуы қажет.

Н. Анастасьевтің 2006 жылы «Тамаша адамдар өмірі» сериясы бойынша «М. Әуезов» деген кітабы мен «Жеңімпаз қасіреті» («Трагедия триумфатора») атты еңбегі жарияланды (Anastasev, 2007: 504). Алғашқы «М. Әуезов» атты монографиясы бұрын жарық көрген кітабының қайта басылуы. Өзгерістер жоққа тән. Ал «Жеңімпаз қасіреті» («Трагедия триумфатора» 2007 ж.) қаламгердің туындылары мен шығармашылық жолын қалағалап отырған көрнекті әдебиеттанушының М. Әуезов шығармаларын батыс және америка әдебиетінің көрнекті өкілдерінің ізденістермен, әуендермен (мотивтермен) салыстыра зерттеу, ойлану, толғаныстар нәтижесінде жазылған.

Н. Анастасьевтің Әуезовке қатысты зерттеуінің шындыққа жақындайтын және болжауға үйенетін тұстары да баршылық. Алайда біршама қызық зерттеу. Мысалы, Мұхтар Әуезов бір қарағанда бақытты адам болған сияқты: атағының бәрін алды, негізгі еңбегін жазды... Бірақ қаламгердің жеке өмірінде трагедия көп болды ғой. Мысалы, «Абай жолында» ол Құнанбайға, Шәкәрімге, тағы басқаларға қатысты өзі білетін нағыз шындақты айта алған жоқ. Тіпті о баста «7 том жазам» деп ойлаған, бірақ 4 томмен тоқтады. Оның өзінде де нағыз суреткерлікпен, шын шеберлікпен жазылғаны – алғашқы екі томы. 3, 4 томынан асығыстық, әрі кеңестік идеология әсері байқалады. Жалпы, жазушының шығармашылық бағыттарында өзге ойлар да пайда бола бастайды, Романның соңғы томдарында қаламгердің көркем ой ағымынан гөрі ғылыми негізге қарай ойысатын тұстары бар. тантюркизмге байланысты пікірлерде сол жылдардағы кеңестік идеология қағидаларынан шықпауға тырысатынын аңғару қиын емес, XX ғасыр басындағы түрік әлемінің

басты мәселелерін отаршыл ел Ресей идеологиясы қағидаларының қасаң қыспақтарына үйлестіре бейнелеу жазушы еркіндігінің де белгілі деңгейде «қытымыр қалыптың» ішінде болғанын көрсетеді.

Бірқатар әдебиетшілердің «Көксеректі» Джек Лондонның «Ақ азуымен» байланыстырып, «осы әңгіменің желісін Әуезов содан алған, содан үйренген» деген пікірлер айтып жүргені белгілі. Н. Анастасьев те соған меңзеп, «Көксеректі» әлі де қарау керек, тексеру керек» дегенмен ойын ашып айтпайды. Олай қарастыру, меніңше, дұрыс емес. М. Әуезовтің «Көксерегі» – өзгеше ойларға жетелейтін, философиялық негізі бар әңгіме. Және оған өзек болған ой әлем халықтарының қай-қайсысында кездеседі. Шығармадағы басты ой-идея «кез келген жаратылыс иесі өзінің тегіне тартады» дегенге келеді. «Көксеректің» негізгі идеясы да осы. Әрі шығарманы орыс тіліне аудару барысында 7-8 бет көлеміндегі мәтінді аудармай, тастап кеткен Бұл туралы проф. А. Жақсылықов біраздан бері айтып та жазып та келеді. Бірақ, зерттеуші ойлары біздің орта және жоғары мектеп оқулықтарына, болмаса жоғары мектертерге арналған оқу құралдарына енді ме екен?

Әуезовтану бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар осындай нақты бағыттарды қамтығаны дұрыс болар еді.

Тексерілмей жатқан нәрсе көп. Мысалы, «Абай жолы» эпопеясының өзі де жаңаша зерттеуді қажет етеді. Романда жазғанда Әуезов Кеңес өкіметінің қытымыр заңдарынан аттап кете алмады, оны талқылау барысында ғалымдар да жалтақтады. Шын мәнісінде, бұл эпопея жазылу тарихының өзі Әуезовтің социалистік жүйемен қарым-қатынасын, тартысын көрсете алатын көркем шығарма. Оның ішіне жазушы образды түрде талай нәрселерді бейнеледі. Сол сияқты, «Әуезовтің әңгімелері немесе драмалық шығармалары қалай жазылды?» деген тақырыпқа тереңірек үңілу қажет.

«Еңлік-Кебек» пьесасының бірнеше варианты бар. Соның ең озық үлгісі ретінде 1943 жылғы нұсқасы алынып жүр. Бірақ пьеса алғашында қалай қойылды, көпшілік қалай қабылданды. Алғашқы нұсқа көрермендері Еңлік-Кебек уақиғасына тікелей қатысқан, сол тартыстар мен арпалыстар ортасында болған адамдардың балалары мен немерелері болатын. Қаламгер жастар қасіретіне кінәлілар ретіне көрсеткен найман руының ақсақалдары мен оларға мүмкіндік берген тобықты руының өкілдерінің ізбасарлары үлкен шу шығарғаны белгілі... Бұл

дау-дамайлардың материалдарын да қаламгер кейінгі түзетулерде ескерді.

Шығарма қойылымдарындағы монологтарда үкімет басшыларына тиетін сөздер де кездесетін, кейіннен олардың бәрі жұмсартылған, кейбір тұстары тіпті алынып тасталынған.

«Еңлік – Кебек» сюжетінің қазақ әдебиеті шығармаларындағы қолданылуына байланысты бірер ғылыми жұмыстар орындалды. Бұл зерттеулерде қазақ елі тарихына қатысы бар халық назарын аударған тарихи уақиғалардың алдымен халық әдебиетінде, кейінде жазба әдебиетімізде қолданылуына байланысты біраз пікірлер айтылады. Осы жұмыстардың қайсында болса да негізгі ойлар М. Әуезов қолданған драмалық сюжетке байланысы өрбиді.

XVIII ғасырдан бастап Семей қаласы мен осы өңірге кең таралған бұл трагедияның классикаға айналу сыры тікелей М. Әуезов есіміне байланысты екенін бүгінде көпшілік біледі. Бірақ уақиға желісіндегі басты ойлардың тарихи уақиғалардан бөлектенетінін біле бермеуі де мүмкін. Алысқа бармай-ақ осы тақырыптағы Мағауия мен Шәкәрім поэмаларының фабуласы мен М.Әуезов пьесасындағы уақиға желісіне көз салудың өзі көп нәрселерге ой жіберуді аңғартады.

Бұл әңгімелер ұлы қаламгер шығармашылық ізденістерінің бастауларына апарады. 1917 жылғы «Ойжайлауда» қойылған осы пьеса ел арасында үлкен әңгіме туғызғаны, қалың көпшіліктің пьеса мазмұнындағы бұрылыстарды (өзгертулерді) шындықты бұрмалау есебінде қабылдап, қарсы болғаны тарихи шындық. Әңгіме, спектакльдің қойылысында, актерлер ойынында да емес еді. Мәселе, ел ортасында көп қозғалған көне тарихтың өзгерістеріне байланысы болатын.

Әрине драматургияның өз заңдылықтары туралы сол жылдарда қалың елге не айтуға болар еді.

М. Әуезовте алғашқы пьесасы туралы әңгімелерді мұқият тыңдаған, одан туындаған ойларын шығарманың 1956 жылдарға дейін түрлі нұсқаларында ескерген. Бұл туралы проф. Р. Нұрғали мақалалары мен монографияларында талдай жазады (Nurgalyev, 1985: 14-35). Бұл өзгерістердің ірі көріністеріне Кеңес үкіметінің тап тартысы туралы саясатының азшысы, ресми идеологиясы да себепкер. Спектакльдің әр қойылымдардағы біршама өзгерістердің кездесетіні жасырын емес, бұл драматургия, театр өнерінің дамуына да байланысты болды.

Сол тәрізді, осындай ойларды қаламгердің «Хан Кене» трагедиясының сахынаға жолына байланысты да айтуға болады. Оны еліміз егемендік алған соң ғана қозғап, сахыналай бастадық. Бірақ көрермендер тарапынан ықыластың аздаулығы байқалды. Негізгі себеп шығарма өзегіндегі саяси ойларға басымдылық беруден болған тәрізді. Одан гөрі, қазақ мемлекетінің дербестігі мен тәуелсіздігі үшін орыс отарашылығына қарсы күрескен Хан Кененің ішкі әлеміне үңілу керек тәрізді.

Кезінде драматургтің алдыңғы лекке шығара алмай, мәтінаралық мағыналарға ауыстырған, ресми идеология «байбаламдарынан» қашып, ой-сезім сырларының бейнеленуіне көңіл қою қажет еді.

Айта берсең, Әуезовтің әр шығармасы – жеке бір күрделі әлем. Әркім өзінше оқиды, өзінше қабылдайды. З. Қабдолов неге өзінің эссесін «Менің Әуезовім» деп атаған? Қабдоловтың көрегендігі де сонда. Қаламгер туралы естелік зерттеу сипатты еңбек жазушылар сол жылдарда аз емес еді. Ендеше қазаққа ортақ қалыптасқан Әуезов бар да, әркімнің өзі түсінген, қабылдаған Әуезові және бар. Академик-жазушы З.Қабдолов – қаламгер жанында ұзақ жылдар бірге жүрген, сенімді серігі болған шәкірт-досы. Ұстазы туралы жазуға ұзақ жылдар дайындалды және соған лайық ойларын жеткізуге мүмкіндік беретін пішім де тапты (Qabdol, 1997: 7-14).

Бүгінгі таңда Әуезовті әлем әдебиеті контекстінде қарастыра отырып, әуелі өзіміз танып алуымыз керек. Міне біздің алдымыздағы ірі, басты міндет осы.

Әуезовтің әңгімелерінен де әртүрлі кезеңдердің тынысы сезіледі. Мысалы, 1929 жылға дейінгі әңгімелері – нағыз классикалық дүниелер. Онда қаламгер ой-сезімдерін біршама ашық айтты, жазатынын жазды. Бірақ, осыдан бастап Әуезовті қақпайлау басталды, түрмеге отырғызды. «Жаздым, жаңылдым» деп босап шыққаннан кейін: «Сен енді Кеңес үкіметі, жаңа заман туралы жаз» деді. Сөйтіп, Әуезов «Құм мен Асқар», «Білекке – білек», «Шатқалда» тәріздес дүниелерге баруға мәжбүр болды. Ал бұлар жазушының алдыңғы шығармаларының маңайына да бара алмайды. Бұл тұрғыда да нақты шығарма құрылымдарына сүйенетін салмақты зерттеулер қажет-ақ (Qabdol, 1997:338-346).

Семейдегі Шәкәрім атындағы университеттің ғалымдары «М. Әуезов шығармашылығының Семей кезеңі» деген жап-жақсы кітап шығарды (Mukajanova, 2004: 12-21) Сол тәрізді Әуезов

шығармашылығының Ленинград, Мәскеу кезеңдері де өз зерттеушілерін күтіп тұрғандай.

Нәтиже мен талқы

Сонымен зерттеу Әуезовтану бағытындағы бүгінгі таңдағы қол жеткізген нәтижелерді жан-жақты талдап, салыстыра саралап келгенде мынандай тұжырымдарға келуге болады.

Мұхтар Әуезовтің «Абай жолының» немесе басқа әңгімелерінің бір кезде қысқарып кеткен немесе өзгертілген алғашқы басылымдарын қалпына келтіріліп, қайта шығарып та жатыр. Бұл өте құптарлық, қуанарлық іс. Және мұндай толықтырулар тек мазмұндық баытта ғана емес. Әуезовтің шығармашылық жолы, ізденістері турасында да көп жаңарулар әкелетіні даусыз. Қалай болғанда да, оның бәрі бір кезде Әуезовтің қолынан шыққан дүниелер ғой. Алайда, бұл өзгерістерге, қысқартуларға Әуезов неге мүмкіндік берді. Идеологиялық себептермен бе, болмаса көркемдік мәселелерге байланысты ма, ол жағын әлі зерттеу керек.

«Кейбір шығармаларға мүлде қатысы болмаса да, Мұхтар Әуезов автор ретінде аты-жөнін тіркеуге мәжбүр болған» деген пікірлер бар. Бұл, мысалы, «Намыс гвардиясына» қатысты да айтылды... (Auezov, 1982; 401)

Сол бір қиын-қыстау заманда «М. Әуезовтің Ұлы Отан соғысы туралы шығарма жазып, елдің рухын көтеруі керек» деген әңгіме туады. Осы мақсатты орындау үшін М. Әуезов майданға, материал жинап келуге Әлжаппар Әбішевті жібереді. Ол алғы шепке барып, Бауыржан Момышұлымен кездесіп, сөйлесіп, дерек жинап келеді. Осы материал бойынша М. Әуезов пьеса жазып, автор ретінде Ә. Әбішевті де қосады. Бірақ кейіннен Ә. Әбішевтің атын шығармадан алып тастаған. Өйткені, бұл драмалық шығарманың жалпы сюжетін ойластырған, басты кейіпкерлерін сомдап, олардың характерлерін айқындаған – Әуезовтің өзі болатын. Әрине, «Намыс гвардиясын» үздік пьеса еді деп айтуға болмайды. «Еңлік – Кебек» немесе «Абай жолы» сияқты шығарма суреткердің бойына сіңген, жүрегінен өткен, халықтық эстетикада әбден қалыптасқан уақиғалардан туындайтын болса керек. Бұл ретте «Намыс гвардиясы» – Үкімен орындарның талабы, тапсырмасы бойынша шұғыл жазылған кезеңдік шығарма еді. Басты идея жауға деген халқтың өшпенділігін ояту, Отан үшін шайқасушы кеңес солдаттарының ерліктерін көрсету болатын.

Ә. Әбішев майданда Б. Момышұлымен кездесіп, біраз материал алып елге оралады. Кейін Бауыржан Момышұлы Әуезовке жазған хатында: «Осындай бір жазушыны жіберіпсіз, ол кісі келді, менімен сөйлесті, әңгімелесті. Бірақ оның сізге не алып барарын, қалай жеткізетінін мен білмеймін», – деп, жазған көрінеді. Сірә, Әлжаппар Әбішевпен болған кездесулерге көңілі толмайтынын білдірсе керек (Auezov, 1982:400-401).

Қазақ драматургиясының қалыптасып, жанрларының жіктеліп, жүйеленуіне, театр өнерінің дамуына Әуезовтің сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. М. Әуезов әдебиетке драматургия арқылы келді деп айтуға болады. Өкінішке қарай, бұл тақырыпты да жан-жақты зерттеп жүргендер көрінбейді.

Қазақ әдебиеттануында М. Әуезовтің шығармашылығы біраз қарастырылған, алайда жеке шығармашылық өмірбаянын зерттеу жағы ескеріле бермейді...Бұл М. Әуезов тәрізді классиктің шығармашылық зертханасын тексергенде де, ірі туындыларын талдағанда да аса қажетті, әрі алмастыруға болмайтын мызғымас дерек.

Алдымызда тұрған аса маңызды істердің ірісі – Әуезовтің өмірбаянын, шығармашылық, ғылыми өмірбаянын ғылыми негізде заман талабына сай жазу керек.

Әуезовтің Кеңес өкіметін қабылдауы, қызметке келуі, оған көңіл бөлуі сияқты жайларда біраз күмәнді тұстар да бар. Мәселен, 1921 жылдары Мұхтар Омарханұлы Семей губкомының үлкен бір қызметкері болған, соның құрамында Шығысқа қашқан ақтарды, байларды қууға да қатынасқан. Кейіннен бұл қызметін тастап, партия қатарынан шығып, Ташкентке оқуға кетеді. Мұнда да ұзақ тұрақтамай, ондағы білімге қанағаттанбай, Ленинград асқан. Мысалы, осының бәрі кездейсоқ нәрсе емес қой.

Абайды зерттеу арқылы қазақ рухани әлемін әлемдік масштабқа алып шығуға болатынын Әуезов ерте білген. Ж.Аймауытов екеуінің «Абай» журналын шығаруы осы танымға тура қатысты. екеуінің арасындағы шығармашылық байланыс тыңғылықты зерттелуі тиіс. М. Әуезовтің Жүсіпбек Аймауытовпен, Мағжан Жұмабаевпен қарым-қатынасы да – өз алдына бөлек, аса ірі тақырыптар...Бірақ, ең өкініштісі осы қаламгерлер туралы М. Әуезов ештеңе айтпай кетті...

М. Әуезов Мәскеудің Ломоносов университетінде қызмет істеп жүргенде Лениндік сыйлықтар беретін беретін комиссияның мүшесі

болған. Мұса Жәлил, Шыңғыс Айтматов, Ра-сул Ғамзатов, Қайсын Құлиев сияқты көптеген жазушыларға сыйлық алуға жәрдемдескен. Олардың шығармашылық ізденістері мен табыстарының даралық сипатын көрсетіп сөйлеген.

Қаламгердің қоғамдық-гуманитарлық білі-мінің энциклопедиялық сипатын Ресей ғалым-дары жоғары бағалаған. Әсіресе, шығыс әдебиетін туралы түйінді мәселелерде М. Әуезов пікірлерін ескерген.

М. Әуезов Орта Азиялық жазушылардың шығармаларын түпнұсқасынан оқыған (Istoria..., 1960, 5-15) «Қазіргі романдар туралы» деген үлкен мақаласында ұлт тілдеріндегі шығар-малардың орыс тіліне аударуда жіберілетін аса дөрекі кемшіліктерді аяусыз сынады. Көркем шығармалардың жартысына жуығының қысқартылып аударудың ешқандай мақсатқа да жүйеге де жатпайтынына реніш білдіреді, «аударсақ, сапалы түрде түгел аударайық» деп аудармашылар мен орыс баспаларына салмақты сын айтады.

«Абай жолының» бұрынғы аударма-лары дұрыс болған жоқ. Бір қызығы, орыс тілін соншалықты жетік біле тұра, М. Әуезов мақалаларын, зерттеу еңбектерін ғана бол-маса, көркем шығармаларын тек қазақша жазған Дүниетанымы ана тілінде қалыптасқан қаламгерлердің өзге тілде көркем шығарма жазуын дұрыс емес деп есептеген. Өзінің шығармаларын орыс тіліне аударуға үнемі қатысып аударылған беттерді оқып, қолма-қол түзетіп отырғаны белгілі.

Қорытынды

Әуезовтану ғылымының мұндай өзекті мәселелерін, міндет-мақсаттарын жүзеге асы-ру жұмыстарын заман талабына сай деңгейде орындауға кімдер мұрындық болуы тиіс!

Мұхтар Әуезовтің мемориалдық музейін орыстың «Пушкин үйі» сияқты үлкен шығарма-шылық орталыққа айналдырып, оған жаңаша ой-лай алатын мықты ғалымдарды топтастыру керек.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті сияқты ірі-ірі оқу орындарының әдебиет кафедраларында осы бағыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстарын жандандыру қажет. «Әуезов және әлем әдебиеті» деген халықаралық кон-ференцияны жылма-жыл өткіземіз, тыңдалған баяндамалар мен ұйымдастыру крмитетіне өткізілген барша материалдарды жариялаймыз.

Көбіне әдебиеттану әлеміндегі соны иде-яларды басшылыққа алып,, жаңа бағыттарда жазылған ізденістерді көрсететіндей зерттеулер күтеміз. Әуезовтануға қатысты ой қозғайтын-дай жақсы дүниелер, көлемді, күрделі материалдар қажет-ақ. Осы уақытқа дейінгі конференция материалдары жиырма шақты том болып басы-лып та шықты. Елең еткізерліктей еңбектердің, соны жаңалықтардың қосылып жатқаны аздау. Асығыс жазылған, үстірт жұмыстар басым. Өйткені Әуезов шығармашылығымен түбегейлі айналысып, түптеп зерттеп жүрген ғалымдардың тапшылығы байқалады. Әуезовтану деген-де бүгінгі таңдағы біздің алдымыздағы басты мәселелердің бір, әрі ірісі де осы болатын шығар деген ойдамын.

Әдебиеттер

- Судейменов О. М. Әуезовтің 90 жылдығына арналған салтанатты мәжілістегі сөзі // Қазақ әдебиеті. – 1987. – 2 октябрь.
Ысқақов Б. Қазақ татар әдеби байланыстары. – Алматы, 1976. – 185-б.
Литература и искусство Казахстана. – Алматы, 1939. №№5, 4-18 бб.; №6, 4-20 бб.; №7, 46-64 бб.; №8-9, 4-16 бб.
Анастасьев Н. Трагедия триумфатора. – Алматы, 2007. – 504 с.
Нұрғалиев Р. Айдын. – Алматы, 1985. – 400 б.
Қабдол З. Әуезов. – Алматы, 1997. – 352 б.
Мұқажанова Р. М. О. Әуезов және Семей. – Алматы, 2004. – 202 б.
Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.11. – Алматы, 1982. – 424 б.
История литератур народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1960. – 492 с.

References

- Anastasyev N. (2007). Tragediya triumfatora [The tragedy of the victor]. Almaty. 504 s. (in Russian)
Auezov M. (1982). Zhiyrma tomdyq shygarmalar zhinagy [Twenty-volume collection of works]. V.11. Almaty. 424 b. (in Kazakh)

Istoriya literatur narodov Sredney Aziyi i Kazakhstana (1960). [The history of literatures of the peoples of Central Asia and Kazakhstan]. M., 1960. 492 s. (in Russian)

Literatura i iskusstvo Kazakhstana (1939). [Literature and art of Kazakhstan]. Almaty. №5, 4-18 s; №6, 4-20 s; №7, 46-64 s; №8-9, 4-16 s. (in Russian)

Muqazhanova R. (2004). M.O. Auezov zhaene Semei [M.O.Auezov and Semey]. Almaty. 202 b. (in Kazakh)

Nurgaliev R. (1985). Aidyn [Shine]. Almaty. 400 s. (in Kazakh)

Qabdol Z. (1997). Auezov. Almaty. 352 b. (in Kazakh)

Suleimenov O.M. (1987). Auezovting 90 zhyldygyna arnalgan saltanatty maezhelistegi soezi [The speech at Auezov's 90th jubilee meeting] // Qazaq adebieti. (in Kazakh)

Yskakov B. (1976). Qazaq tatar aedebi bailanystary [Kazakh Tatar literary connections]. – 185 b. (in Kazakh)